

יצר ויצירה בונים תרבות

הרב איתאל בר לוי

תוכן

- א. יצר, יצירה וחופש היצירה
- ב. תרבות יהודית מול תרבות יוון
- ג. תרבות יהודית עם גבולות ואיזונים

א. יצר, יצירה וחופש היצירה

"יצר", "צורה" ו"יצירה", נגזרו כולם מאותו שורש. היצר איננו דחף או כח באדם המזרז ודוחף אותו לעשות דווקא רע; אין הוא בהכרח אנרגיה שלילית. היצר מציין את כח הדחף, המביא את האדם להפוך חומר לצורה, לגבש את מחשבות לבו ורעיונותיו לכלל יצירה - "יִצֵר מְחֻשְׁבֶּת לְבוֹ"¹. חסידים אומרים, כי "יצר" ו"יצירה" הן לא רק שתי מילים הנגזרות מאותו שורש, אלא הן מלמדות על מהות אחת - כשנוטלים את היצר, ניטלת היצירה.

כידוע, בבריאת העולם נאמר על כל דבר שהסתיימה בריאתו "וַיֵּרָא אֱ-לֹקִים כִּי טוֹב"². לעומת זאת, לאחר סיום כלל הבריאה ובריאת האדם נאמר: "וַיֵּרָא אֱ-לֹקִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד"³. מה השתנה שרק כאן נוספה המילה "מְאֹד"? האם זה רק משום שהוא סיום הבריאה? זו שאלתו של המדרש רבה:⁴

"וְהִנֵּה טוֹב"⁵ - זה יצר טוב; "וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד" - זה יצר רע. (דרשה זו נראתה לבעל המדרש תמוהה, ועל כן הוא שואל:) וכי יצר הרע "טוֹב מְאֹד"? אתמהא?! אלא, שאלולי יצר הרע, לא בנה אדם בית, ולא נשא אשה, ולא הוליד, ולא נשא ונתן!

¹ בראשית, ו', ה'. מלשון הכתוב "יִצֵר מְחֻשְׁבֶּת לְבוֹ, בַּקָּרָע כָּל הַיּוֹם", נלמד, שהיצר כשלעצמו אינו רע או טוב, אלא שהאדם באותו דור הוא זה שהפך את "יִצֵר מְחֻשְׁבֶּת לְבוֹ" - לרע כל היום.

² בראשית, א'.

³ בראשית, א', ל"א.

⁴ בראשית רבה, פרשה ט', ז'.

⁵ זו הגירסא בקהלת רבה, פרשה ג, ט"ו; בכראשית רבה שם הגירסא היא: "וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד" - זה יצר טוב...". ובהמהרז"ו (פירושו של ר' זאב וולף ב"ר ישראל איסר איינהורן למדרש רבה, בכראשית רבה שם), מפנה אותנו לגירסת הקהלת רבה.

ובכן, היצר הרע הוא זה שמניע את האדם לפעול בעולם, ליצור ולבנות. אילולא יצר הרע, אדם לא היה בונה, לא היה מתחתן, לא מוליד, ולא נלחם על עקרונותיו. דווקא המאבק הפנימי בו מצוי האדם, התשוקות והתאוות שלו, הן אלו שגורמים לו שלא לשבת בשלווה, להניע אותו לפעולה ועשייה.

כדברים הללו אנו מוצאים במסכת יומא⁶. לאחר חורבן בית ראשון, שנחרב בגלל עבודה זרה, ביקשו אנשי כנסת הגדולה רחמים על כך שיִבְטַל מן העולם יצר העבודה זרה. התקבלה תפילתם, והתבטל. לאחר ביטולו, המשיכו אנשי כנסת הגדולה ובקשו בקשה נוספת:

אמרו: הואיל ועת רצון הוא, נבעי רחמי אף איצרא דעבירה של עריות (נבקש רחמים לבטל אף את יצר העבירה על איסורי עריות). בעו רחמי ואמסר בידייהו (בקשו רחמים ונמסר בידם). אמר להו (היצר): חזו, דאי קטליתו ליה להווא (ראו אם תהרגו אותו - את היצר), כליא עלמא (יְכַלֶּה העולם, כי עם ביטולו גם לא יפרו וירבו). חבשוהו תלתא יומי (אסרוהו שלשה ימים כדי לבחון אמיתות דבריו); ובעו ביעתא בת-יומא בכל ארץ ישראל, ולא אשתכח (ובאותם שלשה ימים, כשחיפשו בכל ארץ ישראל ביצה שנולדה בו ביום לצורך חולה לא מצאו, כי אפילו התרנגולים לא התאוו לפרות ולרבות)...

אבל מדוע באמת ביקשו לבטל את היצר? האם לא ידעו כלל על התועלת שישנה בו? התשובה היא, חכמים ידעו בודאי שהתשוקות והתאוות של האדם, הן אלה הגורמות לו שלא לשבת בשלווה, המניעות אותו לפעולה ועשייה, אלא שחכמים חששו שדווקא בגלל עוצמתו של היצר, עלול האדם להגיע לשימוש בלתי מבוקר שיביא לפריצת גבולות ומסגרות, עד כדי חורבן.

התורה בכלל, והלכות הצניעות בפרט, הם אלו המציבים בפנינו את אותם גבולות וסייגים. אצל האמן והיוצר, הצייר והצלם, הסופר או הרקדן, היצירה היא ביטוי לנפש; באמצעותה הם מבקשים להביע את פנימיותם באמנות. אלא שלעיתים תגיע היצירה למחוזות, בהם יש פריצה של מסגרות הצניעות וגבולות ההלכה. האם אין הקריאה לשמור בכל מחיר על מגבלות אלו מהווה חסימה בפני "חופש היצירה"? צורת ההתמודדות עם הקונפליקט הזה, מאפיינת את ההבדל שבין התרבות "הכללית", לבין היצירה והתרבות היהודית. במשמעויות של קונפליקט זה נעסוק להלן.

⁶ יומא, ס"ט, ע"ב.

ב. תרבות יהודית מול תרבות יוון

דיברנו על הקונפליקט המובנה שבין היצירה לבין עולם התורה והמוסר. מחד, התשוקות והתאוות של האדם, הן גם אלה שמניעות את תהליך היצירה; ומאידך, עולם התורה והמוסר מנסה לתחום לו גבולות.

גם בתרבות יוון לא נעדרה תורת המוסר - האתיקה. אולם, שלא כבתורת ישראל, היוונים באו לאתיקה מתוך האסתטיקה. אין המוסריות אלא אמצעי לתכלית שהוא היופי והסדר. אם לא יהיה מוסר, לא יהיה סדר ומשטר במדינה, ישתבש הסדר היפה של החברה. את ההגיון האנושי הם טיפחו מפני שיש בו יופי חיצוני, וכל מה שיש בו יופי בהכרח הוא "אמיתי".

תחרויות הספורט שהיו חלק מתרבות הגוף, העלו על נס את היופי שבגוף; מבחינתם לא היה כל פסול בערום, כל עוד הוא שיקף יופי. ברית המילה, נראתה להם כמעשה פרימיטיבי של פגיעה ביופי הגוף.

כך גם בפיסול ובאדריכלות; אתונה היתה פאר היצירה של התקופה העתיקה. הקוליסיאום, שנבנה לאחר חורבן הבית, היה מבנה ארכיטקטוני רב ממדים, שהיה נחשב בשעתו כאחד משבעת פלאי עולם; הוא נבנה בעיצוב של גדולי האדריכלים בעולם; הוא היה איצטדיון ענק, שגם כיום מתקשים לבנות כמותו. היו בו שילוב של סגנונות בנייה שונים, עם חומרי בנייה שהובאו ממרחק רב. כל אלו, על מנת להקים את מרכז התרבות העולמי שיהווה תחליף ל"מוקד התרבות" היהודי, שלתפישתם, בית המקדש סימל אותו.

תפישת היהדות שונה לחלוטין. בתפילה שבה אנו פותחים את הבוקר: "א-לוקי, נשמה שנתת בקרבי...". - אנחנו מודים לה' על כך, שנטע בגוף הגשמי והבשרי שלנו, נשמה א-לוקית שהיא חלק א-לוק ממשי; כך מתארת התורה את בריאת האדם: "וַיִּצְרֶה אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עֶפְרָר מִן הָאֲדָמָה, וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נְשָׁמַת חַיִּים"⁷; קיים בנו חיבור מופלא של שני יסודות מנוגדים: גוף, שכל שאיפתו אל החומריות; ונשמה, שכל מטרתה להתקרב אל הרוחניות. בין שני הכוחות הללו ניטשת מלחמת עולם; האם נימשך אל הרוח והקודש, או שמא נמשך אל החומר?

אומרים בשם הבעל שם טוב: "איזהו גיבור? הכובש את יצרו"⁸ - כובש את יצרו ולא שובר את יצרו. יעודו של האדם אינו שבירת היצר וחיסולו, אלא כיבושו; הכובש את יצרו מנווט את כוחותיו ומעלותיו של היצר, כדי לשרת את הקדושה. שבירת היצר

⁷ בראשית, ב', ז'.

⁸ אבות, פרק ד', משנה א'.

אינה גבורה כלל; כיבושו הינה משימה קשה. הבעש"ט דורש זאת מהפסוק במשלי⁹: "וְרַב תְּבוּאוֹת כָּכַח שׁוֹר"; הדימוי הוא לאדם הרוותם שור לצורך חרישה וזריעה; השור משמש כסמל לכח עשייה רב עוצמה, שקיים שבטבע, והמשתמש בו, משעבד את כוחו נטול הרציונליות והחכמה, במגמה להרבות תבואה - "וְרַב תְּבוּאוֹת". פירוטיו של כיבוש היצר - על משקל "רַב תְּבוּאוֹת" - הם רוב קדושה.

גם במיתולוגיה היוונית יש לשור מקום מכובד; הוא מסמל את הכח, היופי, והאסתטיקה, את כוח היצר והיצירה האנושית. במדרש רבה¹⁰ מופיע השור בהקשר זה: "חֲשֵׁף" ¹¹ - זה גלות יון, שהחשיכה עיניהם של ישראל בגזירותיהן, שהיתה אומרת להם: "כתבו על קרן השור שאין לכם חלק באלהי ישראל".

הם לא הסתפקו ב"סתם" כפירה בא-לקי ישראל, כל עוד אין במעשה זה הודאה בעליונות של האסתטיקה, המסומלת על ידי הכתיבה על קרן השור דווקא. היהדות איננה מתעלמת מהיופי, אבל יופי שמשקף אמת וקדושה. צניעות אינה ביטול היופי, אלא העמדתו בצל האמת והטוב.

ג. תרבות יהודית עם גבולות ואיזונים

דיברנו על הקונפליקט המובנה שבין התרבות הכללית לתרבות היהודית. אבל נראה, שגם אם נתעלם מסתירה זו, יש בתרבות כשלעצמה אתגר לא פשוט; התרבות במהותה היא מוחצנת; היא מביאה את האמנות ל"קידמת הבמה", מה שהופך את התכנים למוחצנים, ואולי להפכה של הצניעות. גם אם עולם היצירה האמנותית מרומם את הנפש הפרטית והלאומית, עדיין קיים בקרבו המתח שבין הפנים לבין החוץ.

באגף לתרבות יהודית¹², אנחנו מתמודדים עם שאלות אלו; מנסים למצא את נוסחת הקסם שתתן מקום לאש היצירה לפרוח ולא לדכא אותה; שתתן מקום לספרות, לשירה, לציור, לריקוד, ולאמנויות הבמה להתפתח, בד בבד עם שמירה לבל יובילו כוחות יצר-יצירה אלו, למקומות הרסניים שישרפו את היקר לנו.

הכלל הראשון שאותו אנחנו מיישמים הוא, שהתרבות והיצירה צריכות לבא יחד עם תכנים של רוח וערכי מוסר; ערכים שמקורם - בתורת ישראל, שמבטאים את ניצחון התרבות היהודית על פני תרבות יון.

⁹ משלי, י"ד, ד'.

¹⁰ בראשית רבה, פרשה ב', ד'.

¹¹ בהתייחס לפסוק: "וְחֲשֵׁף עַל פְּנֵי תְהוֹם" (בראשית, א', ב').

¹² האגף לתרבות יהודית במשרד החינוך, שמנהלו הוא הרב איתיאל לוי.

דמותו של יוסף מנדלביץ, משמשת מודל לנצחון התרבות היהודית. יוסף מנדלביץ היה פעיל עליה בברית המועצות במשך שנים רבות, וסיכן את חייו למען הזכות שלו ושל אחרים לעלות ארצה. כחלק ממאבקו למען עלייה חופשית של יהודי ברית המועצות, הוא היה שותף ל"מבצע חתונה", בו ניסו לחטוף מטוס משדה תעופה על יד סנט פטרבורג. על כך הוא נידון בשעתו ל-12 שנות מאסר במחנה סגור בהרי אורל, מתוכם שהה שלוש שנים בתנאים מחמירים, משום ששמר מצוות. הוא מספר, שמיום כניסתו לצינוק, שמר בזכרונו את תאריך חג חנוכה הקרב - חג שנסך בו כוחות רבים. במשך תקופה ארוכה הוא חקק צורת מנורה על קיר הצינוק, תלש חוטים מבגדו ועשה מהן פתילות. לאחר זמן כתב בצער עמוק, שלמרות כל מאמציו, לא דלקו הפתילות כראוי...; עבורו, סימלה החנוכה לא רק גבורה יהודית, אלא בעיקר את ניצחון התרבות היהודית על פני תרבות יון.

לא קלה היא המשימה; אנחנו יודעים שאסור לנו לכלוא את כוחות היצר והיצירה, לא רק כי זה בלתי אפשרי, אלא כי גם אם עושים זאת, יבא יום והאנרגיות הללו עלולות לפרוץ את המחסומים, ימצאו את דרכן החוצה, פעמים רבות בצורה שאיננה ראויה. מאידך, אין אנו רוצים לתת חופש מוחלט לאש היצירה חופש ללא גבולות, כי אם לא נראה לאש את דרכה, היא עלולה לשרוף ולכלות בדרכה כל חלקה טובה בחיינו. לכן דרכנו היא לחפש באופן מתמיד אחר יצירת נתיבים עם איזונים בריאים, אליהם נוכל לנתב את כל אותם הכוחות, היצריים והיצירתיים, הפועלים בתוכנו.

אם נשכיל לעשות כך, נזכה לברכתו של הרב קוק למורי ותלמידי בית ספר בצלאל, בפתיחת בית הספר לאומנות לפני מאה שנה¹³:

העיסוק באמנות, פותח את רגש היופי והטוהר... מרומם נפשות רבות ומדוכאות לתת להן הסתכלות בהירה ומאירה על הַדְרַת החיים, הטבע והמלאכה, ועל כבוד העבודה והחריצות.

¹³ אגרות הראיה, איגרת קנ"ח.